

Особливі потреби інвалідів на ринку праці: профорієнтаційний аспект

У статті аналізуються завдання професійної орієнтації безробітних інвалідів відповідно до сучасної нормативно-правової бази та Єдиної технології надання соціальних послуг.

Ключові слова: ринок праці, професійна орієнтація, безробітні інваліди.

Ситуація на ринку праці, що характеризується зростанням попиту на робочу силу і одночасним суттєвим зменшенням трудового потенціалу, примушує державну службу зайнятості шукати резерви трудових ресурсів, в тому числі, зокрема, серед таких недостатньо конкурентоспроможних громадян, як особи з інвалідністю [5]. Серед основних принципів державної політики зайнятості та її пріоритетних напрямів – забезпечення рівних можливостей населення в реалізації конституційного права на працю. Передбачені Законом про зайнятість населення [1] компенсаційні виплати роботодавцям, пов'язані з витратами із сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування при працевлаштуванні громадян, які недостатньо конкурентоспроможні на ринку праці, квоти, організація спеціальних робочих місць для таких осіб – це, так би мовити, соціально-політичний аспект проблеми. Інший її аспект – особистісно-психологічний – стосується двох моментів: наявності внаслідок інвалідизуючого захворювання стійких порушень здоров'я, що спричиняють обмеження можливостей вибору професії та конкурентоздатності, і особливих потреб соціального захисту на ринку праці та певні стереотипи й упередження з боку як роботодавців, так і найближчого соціального оточення інвалідів.

Серед соціальних служб, задіяних у процесі забезпечення рівних прав інвалідів на ринку праці, особливу роль відіграє державна служба зай-

нятості, покликана і спроможна надавати безробітним інвалідам комплексні послуги з професійно-трудової реабілітації, сприяючи їх ефективному працевлаштуванню. Забезпечення діяльності центрів зайнятості з питань працевлаштування осіб з інвалідністю здійснюється на основі ЄТНАСП, що, всебічно охоплюючи різні аспекти надання соціальних послуг інвалідам у державній службі зайнятості, суттєву увагу зосереджує на профорієнтаційній роботі.

Метою статті є дослідження завдань профорієнтації у забезпеченні реалізації прав інвалідів на гідну працю й працевлаштування на підходящу роботу.

Аналітичний огляд публікацій. Законодавча система України гарантує інвалідам, так само як і всім іншим громадянам, загальнодоступність і безкоштовність загальної і початкової освіти, а також на конкурсній основі середньої і вищої професійної освіти, що є передумовою трудової зайнятості, встановлює рівність права на працю [3]. І хоча вирішення соціальних питань є прерогативою держави, однак за ринкової економіки держава не гарантує своїм громадянам повної трудової зайнятості. Безробіття, неодмінний атрибут ринкової економіки, стосується насамперед найменш конкурентоспроможних громадян, до яких належать інваліди. Свобода вибору сфери зайнятості для осіб з інвалідністю обмежена передусім через стан їхнього здоров'я та пов'язані з ним обмеження у професійній мобільності, що сучасними дослідниками визнається найважливішою умовою підвищення

конкурентоспроможності інвалідів на ринку праці [3; 6; 7].

В умовах ринкової конкуренції підприємства намагаються позбутися малоефективних кадрів, скорочується кількість виробничих підприємств і товариств інвалідів, що виявляються збитковими, а зовнішній ринок потребує кваліфікованих кадрів, які володіють актуальними професіями. Тому, виходячи на відкритий ринок праці, інваліди потрапляють в умови жорсткої конкуренції, а обмеження здоров'я і соціальна дезадаптованість ускладнюють ситуацію. Отже, як підкреслює більшість авторів, за будь-якого рівня безробіття в сучасних умовах відкритого ринку праці головною ланкою залучення інвалідів до трудової діяльності залишається соціально-професійна реабілітація, що передбачає профорієнтацію, відновлення та коригування порушених функцій організму, допрофесійну підготовку і професійне навчання [3; 6; 7]. Крім того, в ЄТНАСП передбачено узгодженість, послідовність і комплексність всіх етапів і ланок реабілітаційного процесу, зокрема професійної і трудової реабілітації, що, однак, потребує віддзеркалення у відповідних нормативно-правових документах.

Постановка проблеми. Видатний вітчизняний філософ Г.С. Сковорода свого часу підіймав питання "спорідненої праці" як запоруки особистісного розвитку і добробуту держави. Однак у сучасних економічних умовах для розв'язання завдань гармонізації зайнятості, людського розвитку необхідно, щоб особи наймані праці мали професії (спеціальності),

які не тільки відповідали б їхнім здібностям, нахилам, іншим якостям, а й перш за все були потрібними на ринку праці, що вимагає узгодження складових тріади “можу”, “хочу”, “потрібно” [5]. Втім, стосовно осіб з інвалідністю складові цієї тріади мають певну специфіку через обмеження можливостей і пов’язані з ними особливі потреби інвалідів як суб’єктів ринку праці.

Складова “хочу” визначається внутрішнім світоглядом людини і характеризує її уявлення щодо трудової діяльності, бажаних видів і характеру праці, професії, спеціальності [5]. Якщо робота (професія) не відповідатиме бажанню людини, між ними виникатиме суперечність, конфлікт внаслідок перевищення складової “хочу” над “потрібно” і “можу”. Зовнішнім проявом цього стане зростання плинності кадрів і зниження продуктивності праці через незадоволеність працівників своєю працею, скорочення можливості розвитку особистості, “психологічні бар’єри” на шляху підвищення професійної майстерності. Але якщо на складову “хочу” впливають переважно такі фактори, як родинні традиції, суспільна думка про важливість і привабливість тих чи інших професій, розмір зарплати, уявлення про престижність професії, і ця складова тріади є відносно незалежною від “потрібно” й досить самостійною щодо “можу”, часто не узгоджуючись із ними, то для осіб з інвалідністю вона нерозривно пов’язана з психологічною структурою особистості, насамперед її самооцінкою.

При низькій самооцінці, невпевненості у власних силах, пасивній соціальній позиції людина взагалі не прагне здобути професію, звикаючи перебувати на утриманні батьків, опікунів або соціальних служб. З іншого боку, якщо намагання гіперкомпенсації, прагнення здобути вміння та навички саме з тих професій, які протипоказані через наявні вади здоров’я, в одних випадках можуть забезпечити професійний успіх, загальне визнання (як у параолімпійському спорті) і навіть видужання, то в інших через недостатню критичність особи становити небезпеку і навіть реальну загрозу життю не лише інваліда, а й оточуючих (наприклад, коли людина

з психоневрологічними захворюваннями, порушеннями координації, слуху або зору намагається сісти за кермо транспортного засобу тощо).

У будь-якому разі оптимізація складової “хочу” для осіб з інвалідністю є необхідною вимогою їх успішного працевлаштування і може бути досягнута в процесі надання профорієнтаційних послуг. Одним із завдань профорієнтації – допомогти зазначеним особам з’ясувати свої спроможності, здібності, нахили [5], що дозволяє збалансувати складові “хочу” і “можу”.

Складова “можу” визначається як генетичними якостями людини, так і якостями, набутими протягом трудового життя [5]. Отже, на неї необхідно і можна впливати, розширюючи й удосконалюючи спроможності, здібності, професійні якості людини шляхом її професійного навчання та набуття нею більшого професійного досвіду. Однак тут вимальовується ще одна проблема. Для осіб з інвалідністю є досить розгалужена і непогано організована система спеціальних навчальних закладів – як шкільних, так і професійних. У центрах професійної реабілітації інваліди мають можливість здобути професію, актуальну на ринку праці і відповідну їхнім здібностям та нахилам, однак не всі бажають скористатися такою можливістю через те, що роботодавці не дуже прихильно ставляться до аплікантів із дипломами “спеціальних закладів”. На нашу думку, одним із шляхів вирішення цієї проблеми мало б стати стажування на робочому місці, що може забезпечити як взаємозв’язок між професійною і трудовою реабілітацією, так і сприяти подоланню психологічних бар’єрів як безробітних інвалідів щодо зміни способу життя, так і роботодавців щодо сприйняття інвалідів нарівні з іншими працівниками.

Третя складова визначеної тріади – “потрібно” – характеризує суспільні потреби в тих чи інших видах праці, професіях і спеціальностях. У ринкових умовах пріоритетною складовою є “потрібно”, а формула професійного вибору особи набуває такого вигляду: “потрібно-можу-хочу”. Тут можна спостерігати певний парадокс, коли інваліди на ринку праці при створенні відповідних умов

мають неабияку потенційну здатність заповнити прогалини саме в актуальних робітничих професіях, однак існуючі в суспільстві стереотипи не дозволяють роботодавцям розглядати в цій категорії претендентів на вакансії саме тих працівників, які їм потрібні. Роботодавцям не вигідно приймати на роботу інвалідів, яким необхідні спеціалізовані робочі місця, пільгові умови праці (скорочений робочий час, знижені вимоги до продуктивності).

Як особи, обмежені в працевдатності та життєдіяльності, інваліди потребують створення умов для підвищення їх конкурентоспроможності, реалізації права на освіту, на полегшені умови праці відповідно до індивідуальних програм реабілітації та загальної стратегії соціальної інклюзії. МОП рекомендує заходи щодо створення можливостей працевлаштування інвалідів на вільному ринку праці, у тому числі щодо фінансового стимулювання підприємців до організації професійного навчання та подальшої зайнятості інвалідів, розумного пристосування робочих місць, трудових операцій, інструментів, обладнання й організації праці, щоб полегшити таке навчання і зайнятість інвалідів, а також щодо надання урядом допомоги у створенні спеціалізованих підприємств для інвалідів, які не мають реальної можливості отримати роботу в неспеціалізованих організаціях [3; 6; 7].

Інвалідність сама по собі не є перешкодою до посиленої трудової діяльності, але небажання роботодавців приймати на роботу інвалідів, обмеженість кількості вакансій для них, а нерідко і формальне ставлення МСЕК до розробки конкретних реабілітаційних заходів, складання індивідуальної програми реабілітації (ІПР) на основі наявних обмежених можливостей, а не перспектив компенсації наявних вад здоров’я, призводять до того, що для більшості інвалідів пенсія стає єдиним джерелом існування, і вони бояться вийти на ринок праці, щоб не втратити і це невеличке джерело.

Справа ще й у тому, що, згідно з чинним законодавством, коли для інвалідів I групи – найбільш важко хворих, для яких можливості працю-

вати є реально суттєво обмеженими, – при працевлаштуванні пенсія зберігається в повному обсязі, то для інвалідів III групи – найбільш перспективних щодо професійної самореалізації, справді активних суб'єктів ринку праці – в разі працевлаштування зберігається лише 50% пенсії по інвалідності. Непевність соціального становища, побоювання втратити не лише роботу, а й статус інваліда спонукають інвалідів III групи обирати “синицю в руках” – задовольнятися лише пенсією, полишивши мрії щодо професійної самореалізації, або працевлаштовуватися неофіційно, “в тіні”, що не є позитивним соціально-економічним чинником.

Інструментом приведення складової тріади “хочу” в максимально можливу відповідність з іншими складовими – “можу” і “потрібно” – є професійна орієнтація і професійна освіта. Метою професійної орієнтації є формування в особистості здатності вибрати певний тип професійної діяльності, що оптимально відповідає її індивідуально-психологічним особливостям, можливостям, інтересам та потребам ринку праці. Ефективність цього процесу, як правило, визначається мірою узгодженості індивідуально-психологічних можливостей особистості зі змістом і вимогами професійної діяльності.

Відповідно до Концепції державної системи професійної орієнтації населення, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2008 р. №842, у процесі надання профорієнтаційних послуг безробітним інвалідам центри зайнятості використовують всі складові профорієнтації (професійну інформацію, професійну консультацію, професійний відбір), які характеризують її функціональний зміст, а також мають здійснювати заходи щодо сприяння їхній адаптації на робочому місці та підтримки після працевлаштування, особливо у початковий період (в тому числі й при залученні клієнта до самозайнятості) [5]. Науково-методичною основою, на якій будується професійна орієнтація безробітних, в тому числі з інвалідністю, є професіографія і психодіагностика [2; 5].

Серед основних завдань служби зайнятості з професійної орієнтації

безробітних інвалідів – надання їм психологічної підтримки та здійснення корекції професійного самовизначення, а також стимулювання активності на ринку праці, формування стійкої мотивації до професійного навчання, постійного професійного вдосконалення. Науково-методичне забезпечення цієї роботи охоплює інформаційні матеріали про стан та перспективи розвитку ринку праці, мережу спеціальних реабілітаційних та інших навчальних закладів України і регіону, підприємства, установи, організації, послуги державної служби зайнятості тощо; розробку методичних і професіографічних матеріалів (рекомендацій, посібників, підручників); створення банків стандартизованих методик, професіограм, медичних показань та протипоказань до професійної діяльності тощо.

Результати досліджень. Професійне навчання інвалідів, як уже зазначалося, досить успішно забезпечується відповідними спеціальними реабілітаційними навчальними закладами. Крім того, серед актуальних на ринку праці спеціальностей, за якими здійснюється професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації безробітних у центрах професійно-технічної освіти державної служби зайнятості України, є ряд таких, що можуть бути рекомендовані для певних категорій інвалідів. Водночас наші дослідження виявили недостатнє забезпечення центрів зайнятості сучасним професіографічним інструментарієм, що ускладнює підбір безробітним інвалідам підходящої роботи. Отже, актуальним завданням стала розробка такого інструментарію, причому при визначенні реабілітаційного трудового потенціалу акцент робиться не на обмежених можливостях, які визначають наявні протипоказання до тих чи інших видів та умов професійної діяльності, а на тому, які професії є найбільш підходящими при тих чи інших порушеннях здоров'я. Такий підхід до профорієнтації інвалідів є запорукою забезпечення реабілітаційного змісту процесу працевлаштування, коли розвиток збережених функцій організму дозволяє поступово компенсувати наявні вади і навіть в перспективі сприяти відновленню втрачених функцій, покращенню здоров'я, що і є

основною метою комплексного реабілітаційного процесу, однією зі складових якого є професійно-трудова реабілітація.

Наші дослідження свідчать, що діяльність державної служби зайнятості щодо надання безробітним інвалідам адекватних профорієнтаційних послуг, професійного навчання актуальним професіям, психологічна підтримка, співпраця з роботодавцями та МСЕК реально підвищують їх конкурентоспроможність на ринку праці, збільшуючи шанси на працевлаштування в десятки (30–40 і навіть більше) разів, сприяючи тому, що роботу отримують до 70% інвалідів – випускників професійних навчальних закладів.

З метою сприяння працевлаштуванню людей з інвалідністю на підходящу роботу та підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці центри зайнятості згідно з ЄТНАСП мають здійснити низку організаційних заходів. При цьому зауважимо, що призначення фахівців, спеціально підготовлених для обслуговування клієнтів з інвалідністю, потребує цільового підвищення кваліфікації, розробки відповідних навчальних програм і тренінгів для співробітників центрів зайнятості, і є актуальним і перспективним напрямом. Досвід багатьох центрів зайнятості з налагодження взаємодії з МСЕК, як свідчать наші дослідження, переконливо доводить ефективність такої співпраці, забезпечуючи наступність медико-соціальної і професійної реабілітації.

А от між професійною і трудовою реабілітацією, на жаль, все ще існує суттєвий розрив, для ліквідації якого треба не лише активізувати співпрацю з роботодавцями в цьому напрямі й розвивати таку форму професійного навчання інвалідів, як стажування на робочому місці, а й внести відповідні поправки до нормативно-правової бази, щоб забезпечити зворотний зв'язок і контроль над роботодавцями за результатами працевлаштування з боку державної служби зайнятості, дієвий механізм підтримання центром зайнятості працівника з інвалідністю після працевлаштування, налагодження з цього питання співпраці із професійною спільнотою підприємства та громадськими організаціями [5].

Щодо системи регулярного моніторингу надання послуг клієнтам з інвалідністю, запровадження якої рекомендується в ЄТНАСП, є думка про створення відповідної математичної моделі, що дозволить оцінювати сталі та змінні параметри ринку праці, відслідковувати актуальні тенденції, оцінювати наявну ситуацію і прогнозувати перспективи. Однак для цього варто переглянути порядок статистичної звітності центрів зайнятості, не лише виділивши окремі категорії клієнтів, насамперед інвалідів, а й враховуючи не абсолютні цифри, не пов'язані між собою, а показники, придатні для порівняння й подальших обчислень, що дозволить реально оцінити в динаміці ситуацію на ринку праці та ефективність заходів працевлаштування, зокрема, професійної орієнтації та профнавчання, в тому числі осіб з інвалідністю.

Висновки. Ефективність інтеграції в суспільство осіб з інвалідні-

стю через набуття ними першої або нової професії залежить від того, чи відповідає ця професія потребам сучасного ринку праці, перспективам розвитку економіки [5]. Надання профорієнтаційних послуг безробітним інвалідам у державній службі зайнятості дозволяє визначити заходи, спрямовані на найшвидше влаштування людини з інвалідністю на підходящу роботу з гідною оплатою праці, сприяє поверненню їх до повноцінного трудового й суспільного життя.

Список використаних джерел

1. Закон України "Про зайнятість населення". – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/65491.html/>
2. Авдєєв Л.Г. Стан та перспективи розвитку професійної орієнтації в Україні / Л.Г. Авдєєв. – К., 2012. – 63 с.
3. Кузьменко С.Г. Державне регулювання ринку праці інвалідів / С.Г. Кузьменко. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua>.
4. Крымский С. Верификация социальных прогнозов (методологический аспект) / С. Крымский, В. Пилипенко, Ю. Салюк. – К., 1992.
5. Єдина технологія надання соціальних послуг центрами зайнятості України / [Ю.М. Маршавін, Л.М. Фокас, Л.Є. Ляміна, Д.Ю. Маршавін]. – К. : ІПК ДСЗУ, 2010. – 509 с.
6. Тертиця С.В. Основні засади створення умов для реабілітації інвалідів в Україні / С.В. Тертиця. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/8522>.
7. Терюханова І. Зайнятість інвалідів: реалії та перспективи / І. Терюханова // Україна: аспекти праці. – 2007. – №1. – с. 27–32.

Стаття надійшла 14.08.2012 р.

Найкращий соціальний захист працездатного населення – це наявність роботи і гідної заробітної плати. Тому підвищення рівня зайнятості населення та розвиток ринку праці визначено одним з основних стратегічних напрямів вирішення проблеми бідності в Україні. На цьому наголосив заступник Міністра соціальної політики України В'ячеслав Коломієць на Національній тристоронній конференції з нагоди Дня гідної праці.

Від імені Мінсоцполітики урядовець привітав учасників і гостей заходу та подякував його організаторам – Міжнародній організації праці та Регіональному представництву Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні й Білорусі – за можливість обмінятися позитивним досвідом і обговорити проблемні питання забезпечення гідної праці.

За його словами, в Україні щороку підвищується державна гарантія оплати праці – мінімальна заробітна плата. З листопада 2009 року вона встановлюється на рівні прожиткового мінімуму. Зростання розміру середньомісячної мінімальної заробітної плати у 2012 році проти 2009-го становитиме понад 70%. На 2013 рік передбачається забезпечити зростання мінімальної заробітної плати темпами, що перевищують прогнозований рівень інфляції.

Урядовець також зазначив, що, приєднавшись до Конвенції №144 "Про тристоронні консультації", Україна підтвердила: через соціальний діалог вона прагне забезпечити стабільну економіку і досягти соціальної злагоди. І підтвердженням цьому є підписання 1 червня 2012 року Національної тристоронньої угоди про зайнятість населення та робочі місця між всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців, професійних спілок, профоб'єднань та Урядом України. Зокрема, згідно з цим документом, сторони взяли зобов'язання підвищувати рівень зайнятості до 2017 року. Це сприятиме стимулюванню зростання національної економіки, розширенню сфери застосування праці, підвищенню рівня зайнятості та реалізації права громадян на гідну працю, збереженню та розвитку трудового потенціалу України.

Як відомо, з 1 січня 2013 року набирає чинності Закон України "Про зайнятість населення", ініційований Кабінетом Міністрів і прийнятий Верховною Радою 5 липня 2012 року. В'ячеслав Коломієць підкреслив: його положення спрямовані на комплексне вирішення питань зайнятості, легалізації трудових відносин, підвищення рівня конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці, стимулювання заінтересованих роботодавців створювати нові робочі місця, розвивати підприємницьку ініціативу тощо. Водночас у Мінсоцполітики переконані у доцільності проведення комплексного аналізу ситуації щодо зайнятості населення, рівня доходів та соціального захисту працюючого населення.

В'ячеслав Коломієць зазначив, що питання гідної праці – це комплексне питання, яке включає в себе значну кількість показників, і висловив упевненість, що спільними зусиллями Уряду, профспілок і роботодавців вдасться досягти умов гідної праці на кожному робочому місці.

За матеріалами сайту www.dcz.gov.ua